

XIII. Leó pápa *Rerum novarum* kezdetű szociális enciklikájának jelentősége és üzenete

1. Bevezetés

XIII. Leó *Rerum novarum* kezdetű körlevele több szempontból is kiemelkedik a szociális enciklikák sorából. Egyrészt ez az első, így ezzel a pápa egy új műfajt is teremtett, másrészt olyan társadalmi kérdéseket vetett fel és olyan fogalmakat használt, amelyek minden korban időszerűek. Ilyen például az istenképiségből származó *emberi méltóság* fogalma vagy az, hogy az *állam* feladata a közjó biztosítása. A többi enciklikához hasonlóan ez is saját korának legfontosabb problémájával foglalkozik: a munkásság helyzetével. Tanulmányomban azt igyekszem bemutatni, hogy XIII. Leó e körlevelében hogyan elemzi a munkásság helyzetét és tőkével való kapcsolatát, szükségesnek tekinti-e az osztályharcot, illetve szerinte az állam hogyan oldhatja meg a problémákat. Írásom második részében pedig megpróbálok rámutatni arra, hogy a munkások, vagy ahogy ma mondjuk, a munkavállalók körülményei hogyan alakultak a globalizáció korában, továbbá hogy az államnak és a nemzetközi politikának mit kell tennie azok javítása érdekében.

2. Az enciklika megírásának kora és problémái

A 19. század végének egyik legégetőbb problémája az ipari munkásság nyomorúságos helyzete volt. Az ipari forradalom lehetővé tette, hogy a termelés kis céhek helyett manufaktúrákban, majd nagy gyárakban történjen. Ezek a városok külső területein épültek fel, működésükhöz pedig munkásokra volt szükség, akiknek egy része távoli vidékekről és külföldről érkezett. A gyárak mellett ezért munkástelepülések jöttek létre, sőt gyakran az üzemek tulajdonosai húztak fel lakásokat az alkalmazottaiknak. A munkásság tehát egy helyen élt és dolgozott.

¹ Egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Kar.

A munkások helyzete kiszolgáltatottá vált. A gyártulajdonosok, akik általában gazdagok voltak (ipari és pénztőkével rendelkeztek), a nagyobb haszon érdekében alacsony munkabért adtak a dolgozóiknak. Emellett a túltermelés miatt fenyegetett a munkanélküliség réme is, amelynek következtében a munkások nemcsak a munkahelyüket, hanem a bérelt lakásukat is elveszíthették. Mindezek miatt harcolni próbáltak a jogaikért. A Marx és Engels által irányított ideológia *fegyveres osztályharcra* buzdította a munkástömegeket, és *fényes jövőt ígért* nekik, miszerint ha a nép veszi kezébe a hatalmat, akkor mindenki az igényeinek megfelelően részesülhet a társadalmi javakból. Megszűnik a nyomor és ezzel együtt a vallás is, mert az emberek nem szorulnak rá arra, hogy a természetfeletti boldog élettel vigasztalják őket. XIII. Leó pápa enciklikája ezzel szemben a Szentírásból és a hagyományból kiindulva, teológiai szempontból vizsgálja a munkások helyzetét, majd gyakorlati iránymutatást is ad annak javítása érdekében.

2.1. A munkások helyzetének teológiai elemzése

Az enciklika alapvetően a munkások és a tőkések kapcsolatát boncolgatja, és ezt alapul véve ad választ a Marx által elkerülhetetlennek tartott osztályharc szükségességének kérdésére, valamint a magántulajdon megszűnésének problémájára.

2.1.1. A munkások és a tőkések egymásrautaltsága

A munkások helyzetének vizsgálatánál abból a tényből indul ki, hogy bár az emberek adottságaik szerint különböznek, mégsem állhatnak egymással szemben. A társadalmat Szent Pál apostol példájára az emberi testhez hasonlítja: „Ahogy ugyanis a testben a különféle tagok úgy illeszkednek egymáshoz, hogy ebből az egésznek az az összhangja keletkezik, amit joggal mondunk harmóniának, éppen úgy intézkedett a természet a társadalomról is, hogy a két osztály egyetértő kölcsönviszonyban álljon egymással, s megfelelő egyensúlyt tartva egészítse ki egymást” (XIII. Leó pápa 1993: 15). Ezt követően az egyházfő kimondja a később sokszor idézett megállapítását: „Hiszen teljes mértékben egymásra vannak utalva: sem a tőke munka nélkül, sem a munka tőke nélkül nem

lehet meg” (XIII. Leó pápa 1993: 15). Így a két társadalmi osztály, a munkások és a tőkésék nem állhatnak egymással szemben. Ezzel magyarázható az osztályharc elutasítása is, a két rétegnek ugyanis kölcsönös függése következtében párbeszédet kell folytatnia, és keresnie kell a mindkét fél számára elfogadható meg egyezést.

Az evangélium tanítása szerint Jézus megkülönböztetett figyelemmel fordult a szegények felé, ugyanakkor rámutatott a gazdagság veszélyeire. Ebből az üzenetből kiindulva az enciklikában a pápa kifejezi az együttérzését a rászorulókkal, és jelzi a gazdagoknak, hogy lelkiismereti kötelességük segíteni őket. A mélyebb teológiai elemzés során, Szent Tamásra hivatkozva, rávilágít arra, hogy az embernek a világ javait nem szabad a sajátjának tekintenie, meg kell osztania azt másokkal (Aquinoi Szent Tamás 2014: II-II, q. 32, a. 2). Az evangéliumra utalva pedig megjegyzi, hogy a feleslegből való adakozás nem formális jogi kötelesség, hanem a keresztény szeretet megnyilvánulása (XIII. Leó pápa 1993: 19).

A marxizmus egyik sarkalatos tanítása a magántulajdonra vonatkozott. Marx felfogása szerint először a termelőeszközök válnak közvagyonná, ezt követően pedig az egyéni birtoklás is megszűnik. Az enciklika viszont nem fogadja el a *magántulajdon eltörlésének* szükségességét, hiszen annak szerzése/birtoklása az ember természet adta joga. Ennek több oka is van. Az egyén ugyanis amikor az anyagot műveli, „a munkában mintegy tulajdon személyiségének bélyegét nyomja rá” (XIII. Leó pápa 1993: 7). Ezenkívül az embernek joga van arra is, hogy munkájával anyagi javait gyarapítsa, ezzel életét gazdagítsa (XIII. Leó pápa 1993: 8), és vagyonát családtagjainak továbbadja (XIII. Leó pápa 1993: 10).

2.2. Az állam feladatai a munkások segítése érdekében

Az enciklika, miután elviekben rámutatott a munkásember méltóságára, valamint a munkások és a tőkésék közötti ellentét feloldásának fontosságára, az állam gyakorlati feladatait vizsgálja. Az állam kötelessége a közjó biztosítása, amelyhez lényegileg hozzátartozik a munkások helyzetének a javítása (XIII. Leó pápa 1993: 27). E tekintetben a legfontosabb a munka erkölcsi és anyagi megbecsülése, a dolgozók érdekképviselője, önvédelmének jogossága a tőkésék anyagi érdekeivel szemben.

2.2.1. A fizikai munka erkölcsi megbecsülése

A képzettebb, iskolázottabb emberek között akadnak olyanok, akik kevésbé értékelik a fizikai munkát, mert ahhoz kisebb tudás is elegendő, és a termelékenység növeléséhez elsősorban gépesítésre van szükség. A gépeket pedig nemcsak tervezni, hanem üzemeltetni is kell, ami magasabb szintű fizikai munkát igényel. Ugyanakkor a munka becsületét elsősorban nem az anyagi haszon, hanem a lelki hozzáállás adja meg. XIII. Leó pápa ezért felhívta a figyelmet arra, hogy a kétkezi munkást meg kell becsülni, mert nagymértékben hozzájárul a közjó megvalósításához. „[J]avak termelésében a leghatékonyabb és az ahhoz leginkább szükséges elem a munkások tevékenysége, akár a földművelésben, akár az iparban kamatoztatják szellemi és testi képességeiket. Sőt ezen a téren a munkásoknak olyan nagy a szerepük és jelentőségük, hogy valószínűleg kizárólag az ő munkájukból származik az állam gazdagsága” (XIII. Leó pápa 1993: 27).

2.2.2. A fizikai munka anyagi megbecsülése

Megfigyelhető az a téves nézet is, hogy a magasabb szintű tudás és a nagyobb termelékenység miatt a szellemi munkát nemcsak erkölcsileg, hanem anyagilag is lényegesen többre kell értékelni. A tapasztalat azt mutatta, hogy az alacsonyabb bér arra sem volt elegendő, hogy a munkás önmagát és családját képes legyen eltartani. XIII. Leó pápa a dolgozók járandóságával kapcsolatban megállapítja:

„a munkabér elégséges legyen a munkás eltartására, amennyiben az illető jóra való és tisztességesen megdolgozott érte. Ha a munkás kényszerhelyzetben, vagy nagyobb bajtól tartva nyugszik bele ennél keményebb feltételekbe, amelyeket akarata ellenére kell elfogadnia, mivel ezeket a tulajdonos vagy a munkáltató szabja meg, akkor olyan erőszaknak enged, amely ellenkezik a jogszerűséggel” (XIII. Leó pápa 1993: 34).

Az állam feladata a munkások segítése, annak biztosítása, hogy ők a munkának a közösségre háramló hasznából úgy részesüljenek, hogy szükségleteiket a lakás, a ruházat, a táplálkozás és az egészségügyi ellátás tekintetében fedezni tudják, s helyzetük ne legyen annyira nyomasztó. Ebből az következik, hogy az államnak támogatnia kell mindazt, ami a dolgozók körülményein javít.

Meg kell jegyezni, hogy a *Rerum novarum* kezdetű enciklika még nem szól a „családi bér” jelentőségéről, amely nemcsak a munkás saját, hanem a rábízott

családtagok ellátását is biztosítja. Ez a nagyon fontos elv a negyven évvel később megjelenő *Quadragesimo anno* című körlevélben már hangot kap (XI. Pius pápa 1993: 71).

2.2.3. A munkások érdekképviselése

A munkások sértett érdekeik orvoslására megpróbáltak egységesen fellépni a tőkésekkel szemben, és ezt a küzdelmet egyre gyakrabban csoportokba, szervezetekbe tömörülve folytatták. A kommunisták forradalmi tanítása olyan eszméket is hirdetett, amelyek hatására a munkások a tőkésekben kifejezetten ellenséget láttak; a *Kommunista kiáltvány* végső üzenete is fenyegetést tartalmaz. Felmerült a kérdés, hogy az Egyház elfogadja-e a szakszervezetek működését, ha azok ilyen elveket is vallanak.

Az enciklika a kérdés megválaszolásakor a Szentírás szerint az Isten képmására teremtett ember természetéből, méltóságából indul ki. Megerősíti, hogy a munkásoknak a természetjog alapján van lehetőségük arra, hogy védelmük érdekében társulásokat, szervezeteket hozzanak létre. XIII. Leó pápa dokumentumában így érvel:

„A természetjog ugyanis megengedi az embernek magántársulások létesítését, az állam pedig a természetjog védelmére, és nem megsemmisítésére létesült: az állam, ha megtiltja, hogy polgárai egyesületeket alakítsanak, tulajdon létevel teljesen ellentétes módon jár el, mert az állam is és a magántársaságok is ugyanabból a jogelvből jönnek létre, abból tudniillik, hogy az emberek természettől fogva társas lények” (XIII. Leó pápa 1993: 38).

A szentatyja ugyanakkor felhívja a figyelmet arra is, hogy vannak olyan szakszervezetek, amelyek gyűlöletet ébresztenek az emberek lelkében és kifejezetten keresztényellenesek. Ezért az enciklika keresztény társulások alapítását javasolja a jogukat védő munkásoknak (XIII. Leó pápa 1993: 40).

2.2.4. A munka önvédelemből való beszüntetésének a joga

A munkásoknak kevés lehetősége volt arra, hogy a tőkés kizsákmányolással szemben képviselni tudják jogos érdekeiket, ezért radikális, gyakran etikailag megkérdőjelezhető döntésekre szánták el magukat. Az egyik ilyen kényszerítő „fegyverük” a munkabeszüntetés, a sztrájk volt, amely azért jelent etikai

problémát, mert nemcsak a tőkésekre, hanem azokra is negatívan hat, akik nem felelősek a kialakult helyzetért. Így például akadályozhatja azok munkáját, akik nem kiszolgáltatottak vagy elfogadják az adott körülményeket. Egy szélesebb körű munkabeszüntetés pedig megbéníthatja a társadalom életét, akár olyan mértékben is, ami nincs arányban az elkövetett jogtalansággal.

A *Rerum novarum* elismeri, hogy a munkások legálisan harcolhatnak sztrájkkal a jogaikért, így például az igazságos bérért. „A túlságosan hosszú vagy fárasztó munka és a csekélynek tartott munkabér nemritkán okot szolgáltat a munkásoknak, hogy a munkát közmegegyezéssel beszüntessék és saját elhatározásukból felfüggeszék” (XIII. Leó pápa 1993: 31). Ugyanakkor a körlevél felhívja a figyelmet arra, hogy a gyakori és súlyos problémákkal az államnak intézményesen kell foglalkoznia, így kell azokat orvosolnia. A sztrájk ezen módja nemcsak a munkaadókat és a munkásokat károsítja meg, hanem a kereskedelemnek és a közjó egészségének is árt, sőt sokszor a közbiztonságot és a nyugalmat is veszélyezteti.

2.2.5. A szabadnaphoz és a munkaidő csökkentéséhez való jog

A munkások egyik legnagyobb fájdalma az jelentette, hogy fárasztó és hosszú munkanapjaik miatt nem maradt idejük a pihenésre és emberi kapcsolataik ápolására. A megállás nélküli, kimerítő munkavégzés egyik következménye az alacsony életkor, a másik a családi élet szétzilálódása volt. A munkás felesége egyedül nevelte a gyermekeit, akik apjukban gyakran csak a kenyérkeresőt látták.

A Szentírásra hivatkozva az enciklika hangsúlyozta, hogy a dolgozóknak joguk van a szabadnapra, a nehéz munkát végzőknek, a nőknek és a gyermekeknek pedig arra, hogy munkaidejüket rövidítsék. „Általánosságban pedig meg kell állapítani, hogy a munkásoknak annyi szabadidőt kell biztosítani, amennyi a munkában elhasznált erő visszanyeréséhez szükséges” (XIII. Leó pápa 1993: 33). Ezt minden munkaszerződésbe, amelyet a munkaadók és a munkavállalók egymással kötnek, bele kell venni, vagy hallgatólagosan bele kell érteni.

3. A *Rerum novarum* üzenete a mai világ számára

A *Rerum novarum* kiadása óta 130 év telt el, és ezalatt a világ nagyon sokat változott. Vannak azonban az enciklikának olyan célkitűzései, törekvései, amelyek ma is érvényesek. Ezek közül kettőt emelek ki. Az egyik az, hogy bátran szembe

kell nézni a valós társadalmi helyzettel és problémákkal, nem szabad abban bízni, hogy azok majd maguktól megoldódnak. A másik fontos elv pedig az, hogy a társadalmi jelenségek tanulmányozása során rá kell mutatni azok mélyebb teológiai okaira. Így például az egyes bűnök vizsgálatánál fel kell fedezni a jelenséget kiváltó olyan tényezőket, mint mondjuk az emberi hatalomvágy, amely intézményesült formában jelenhet meg. Így válhatunk képessé arra, hogy korunk munkásainak a nehéz helyzetét orvosoljuk.

Az enciklikának a ma emberéhez szóló üzenetét keresve először el kell ismerünk, hogy kiadása óta a nép helyzete és a munkások világa jelentősen megváltozott. Annak idején az európai társadalmakon belül két osztályt különböztettek meg: a gyárakban és a mezőgazdaságban dolgozó munkásságot és a tőkéseket. A *Rerum novarum* után negyven évvel megjelenő *Quadragesimo anno* kezdetű körlevélben azt olvashatjuk:

„az emberi közösség két osztályra különült: az egyik, bár csekély számú volt, úgyszólván minden előnyt élvezett, amit a modern találmányok bőségesen nyújtottak, míg a munkások mérhetetlen tömegét magában foglaló másik osztály botrányos nyomorban tengődött, s hasztalan igyekezett kitörni szorongató szegénységéből” (XI. Pius pápa 1993: 3).

XIII. Leó felismerte, hogy a szegények kizsákmányolása mögött a tőkések profitéhsége van, és ezért enciklikájában a munkások mellé állt. Az eltelt hosszú évtizedek alatt azonban, ahogy már említettem, sok minden átalakult, megváltozott.

3.1. A „strukturális” bűn hatása a munkavállalók életére

A mai világban a helyzet jóval összetettebb, mint 130 évvel ezelőtt volt. Nem beszélünk már munkásról és tőkésről, hanem munkavállalóról és munkaadóról. A munkavállaló, aki lehet kétkezi munkás, irodai dolgozó vagy értelmiségi, nemcsak egy gyár vagy vállalat tulajdonosával áll szemben, hanem egy arc nélküli, a hatalmat birtokolni és fenntartani akaró gazdasági rendszerrel, struktúrával, amelynek az egyik legfontosabb eszköze a fogyasztásra való buzdítás. Ma már nemcsak a munkavállaló, hanem a munkaadó is ki van szolgáltatva ennek a hatalmi rendszernek. Erre a jelenségre is felhívták a figyelmet az Egyház szociális enciklikái.

Az elmúlt évezred végén, 1987-ben Szent II. János Pál pápa vállalta, hogy *Sollicitudo rei socialis* kezdetű körlevelében teológiai szempontból elemezze

a társadalmi helyzetet. Rámutatott arra, hogy az igazi fejlődés akadályát a „bűn struktúrái” jelentik, amelyek uralják a világot, és amelyek az ember „*profit utáni vágyában*” és „*hatalomvágyában*” gyökereznek (II. János Pál pápa 1988: 37).

Tehát a bűnös struktúra okai is a személyes vétkekre vezethetők vissza, az azonban az ember számára mint egy bűn által eltorzított hatalmi rendszer jelenik meg. A pápa ennek ellenszereként a szolidaritást jelölte meg, amely a közjóért való eltökélt munkálkodást és egymásról való gondoskodást jelent (II. János Pál pápa 1988: 39). A bajok orvoslásának legfontosabb módjait az igazságtalanságok leleplezésében, a szegények (II. János Pál pápa 1988: 42) és a fejlődő országok melletti elköteleződésben, az eladósodási folyamat megállításában, valamint az újabb technológiák átadásában látta (II. János Pál pápa 1988: 43).

3.2. A globalizáció előnyei és veszélyei

Az utóbbi évtizedekben azonban az egyházi dokumentumok egy újabb jelenségre hívták fel a figyelmet: az egyre erősödő globalizáció következtében ez a hatalmi rendszer is globálissá vált. Az Egyház szociális tanítását összefoglaló kompendium a társadalmi problémák elemzésekor rávilágított a gazdasági és pénzügyi globalizáció veszélyeire. Nem magát a jelenséget ítélte el, hanem annak káros hatásait. A globalizáció ugyanis lehetőséget adhat egy szegény népnek a felemelkedésre, de okozhatja annak még nagyobb elszegényedését is. Így például a gazdaságot segítő *magasabb szintű technikát* csak azok az országok tudják alkalmazni, ahol ehhez megvannak a minimális ismeretek és anyagi források (Az Igazságosság és Béke Pápai Tanácsa 2007: 363). A *globális pénzügyi világ* pedig öntörvényű logikát követ, tranzakciói gyakran elszakadnak a valóságos gazdaságtól, és így már nem szolgálja az ember javát (Az Igazságosság és Béke Pápai Tanácsa 2007: 368).

Az egyházi dokumentumok a problémák vizsgálatokor keresték azok orvoslásának lehetőségeit. Felhívták a figyelmet az ember istenképiségből származó méltóságára, de a személyes és a strukturális bűn realitására is. A globálissá váló strukturális bűn legyőzésére Szent II. János Pál pápa a szolidaritásban, míg XVI. Benedek pápa a szubszidiaritásban látta a megoldást. Az előbbi a közös felelősségvállalást jelenti, az utóbbi pedig azt, hogy a felsőbb hatalomnak úgy kell hatékony segítséget adnia, hogy közben nem avatkozik bele a kisebb egység életébe, amelynek saját hatáskörben kell megoldania a problémáit. XVI. Benedek pápa erről így ír *Caritas in veritate* kezdetű enciklikájában: „Annak érdekében, hogy ne valami félelmetes egyeduralkodói természetű egyetemes hatalom

keljen életre, a globalizáció irányításának szubszidiáris jellegűnek kell lennie” (XVI. Benedek pápa 2009: 57).

A globalizáció jelenségéhez kapcsolódik, hogy a szociális enciklikák a föld javaiból való részesedés és így a magántulajdon jogosságának elvét nemcsak a személyek szintjén, hanem nemzetközileg is alkalmazzák. Ferenc pápa *Fratelli tutti* kezdetű körlevelében a vagyon közös rendeltetésére hivatkozva tanítja, hogy „minden ország annyiban az idegeneké is, amennyiben egy adott terület javai nem tagadhatók meg a máshonnan érkező rászorulóktól” (Ferenc pápa 2021: 124). Ennek kapcsán hirdeti, hogy a gazdagabb országok legyenek nyitottak az elvándorlók befogadására (Ferenc pápa 2021: 129).

3.3. A „politikai világtekintély” szükségessége

A globalizáció veszélyeit látva az utóbbi időben több egyházi dokumentum is jelezte, hogy ez a világméretű gazdasági és pénzügyi rendszer egyre inkább hatalmába keríti az egyes nemzeteket, és uralkodni akar a politika fölött, amelynek elsődleges feladata a közjó szolgálata lenne. Nemzetközi összefogásra és új nemzetközi intézmények létrehozására van szükség ahhoz, hogy ennek a globalizált gazdasági és pénzügyi hatalomnak a hatását meg lehessen szüntetni. Olyan „politikai világtekintélyt” kell teremteni, amely a globális folyamatokat ellenőrizni tudja, és amely biztosíthatja az erkölcsi elvek megvalósulását (Ferenc pápa 2021: 67). Ferenc pápa erről az összefogásról így ír a *Laudato si'* kezdetű enciklikájában:

„mindehhez sürgetően szükséges, hogy létezzen olyan valódi politikai világtekintély, amelyről már elődöm, Szent XXIII. János beszélt. Ebből a szempontból a diplomácia példátlan jelentőséget kap annak érdekében, hogy olyan nemzetközi stratégiák létrejöttét mozgósítsa elő, amelyek megelőzik a legsúlyosabb, végül mindenkit érintő problémákat” (Ferenc pápa 2015: 175).

Az egyházfő körlevelében Szent XXIII. János pápa *Pacem in terris* kezdetű enciklikájára hivatkozik, amelyet a szent pápa 1963-ban azért írt, hogy a fennálló háborús veszélyt elhárítsa. Felismerte ugyanis, hogy a béke megteremtése csak akkor lehetséges, ha léteznek olyan, nemzetközileg elismert szervezetek, amelyek az egyes nagyhatalmak uralomvágyával szembeszállnak. A mai világban, amikor a békét a nemzetek felett rendelkezni kívánó, globális gazdasági és pénzügyi hatalom veszélyezteti, erre a politikai tekintélyre nagy szükség van.

4. Összefoglalás

Tanulmányomban a 130 évvel ezelőtt kiadott *Rerum novarum* kezdetű szociális enciklika üzenetét és időszerűségét kívánom méltatni. XIII. Leó pápa körlevelében arra biztatta az embereket, hogy merjenek bátran szembenézni a társadalmi jelenségekkel, keressék azok mélyebb teológiai indokait, és törekedjenek megszüntetésükre. A munkások nehéz helyzetét vizsgálta, amelynek okait a személyes bűnökben látta, megoldásként pedig az emberi méltóságot nem sértő bérezést, az érdekképviselési szakszervezetek létrehozását, a sztrájkok engedélyezését és a munkaszüneti napok biztosítását jelölte meg.

A *Rerum novarum* üzenete szerint ma is fel kell tárnunk a társadalmi problémákat, és keresnünk kell azok megoldási lehetőségeit. Korunk munkavállalója olyan világban él, amelyben a személyes bűnök (profitvágy, hatalomvágy) következményei globális módon, strukturális formában is jelentkeznek. A bajok orvoslásához nemzetközi szinten szolidaritásra és a szubszidiaritás elvének az alkalmazására van szükség, továbbá egy olyan politikai világtekinthetlyre, amely a globális folyamatokat figyeli, felhívja a figyelmet a bűnökre, és képviseli a kiszolgáltatott, nehéz helyzetben levő emberek ügyét.

Felhasznált irodalom

- II. János Pál pápa (1988): *Sollicitudo rei socialis*. Ford. Kiss László. Budapest: Szent István Társulat.
- XI. Pius pápa (1993): *Quadragesimo anno*. In TOMKA Miklós – GOJÁK János (szerk.): *Az Egyház társadalmi tanítása. Dokumentumok*. Budapest: Szent István Társulat, 57–103.
- XIII. Leó pápa (1993): *Rerum novarum*. In TOMKA Miklós – GOJÁK János (szerk.): *Az Egyház társadalmi tanítása. Dokumentumok*. Budapest: Szent István Társulat, 27–56.
- XVI. Benedek pápa (2009): *Caritas in veritate*. Ford. Dér Katalin – Horváth Pál. Budapest: Szent István Társulat.
- XXIII. János pápa (1993): *Pacem in terris*. In TOMKA Miklós – GOJÁK János (szerk.): *Az Egyház társadalmi tanítása. Dokumentumok*. Budapest: Szent István Társulat, 161–195.

XIII. Leó pápa *Rerum novarum* kezdetű szociális enciklikájának jelentősége és üzenete
Aquinói Szent Tamás (2014): *A teológia foglalatja. Második rész 2.* Ford. Tudós-Takács
János. Budapest: Gede Testvérek.
Az Igazságosság és Béke Pápai Tanácsa (2007): *Az Egyház társadalmi tanításának kom-
pendiuma.* Ford. Dér Katalin – Horváth Pál. Budapest: Szent István Társulat.
Ferenc pápa (2015): *Laudato si'.* Ford. Tózsér Endre. Budapest: Szent István Társulat.
Ferenc pápa (2021): *Fratelli tutti.* Ford. Diós István. Budapest: Szent István Társulat.